

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

PREŽIHOV VORANC: SAMORASTNIKI. Naša založba. — Pisatelj, čigar nastop je svoj čas pomenil tolikšno senzacijo in s katerim je slednjič tudi slovenska Koroška odrajtala naši sodobni književnosti svojo dačo, še dandanašnji ni dosegel popolnega priznanja. Zakaj nekateri brumni stražarji slovenskega duhovnega občestva so se na vse kriplje trudili dokazati, da je Prežihov vse prej kakor pa resničen umetnik. Ali navzlic temu prizadevanju, čigar pobude niso bile nič manj klavrne z moralne kakor z intelektualne plati, je danes za slednjega literarno količkaj pismenega, pa poštenega človeka na Slovenskem menda že povsem dognana stvar, da je naše pripovedništvo pridobilo s Prežihovim pisatelja tako izvirne vrste in take cene, da je že njegov doslejšnji prispevek sodobni slovenski literaturi nepogrešljiv. Te resnice ne more omajati niti ugotovitev, da je pri nas zadnje čase nekam okrnel čut za tisti subtilni razloček med upravičeno, na dejstva oslonjeno, konstruktivno hvalo pa med votlim, nekritičnim hvalisanjem, kakršno je za pisatelja samega docela nekoristno in jalovo, glede vpliva na občinstvo pa kar destruktivno početje; zakaj noben umetnik, pa naj je še tako izjemen talent, ne more biti meni nič tebi nič nezmotljiv in zato nedotakljiv kakor indijanski tabu. A čeprav veljajo torej tudi za Prežihova natanko ista merila, s kakršnimi se loteva kritika slehernega pisatelja, je vendarle nedvomno, da mu bo nekoč literarni znanstvenik odmeril pomembno mesto v razvoju tistega ljudskega, »socialnega« realizma, ki se čedalje bolj uveljavlja v sodobnem slovenskem slovstvu, kakor bo ocenil omenjene napade nanj kot eno izmed terorističnih dejanj, ki se v zgodovini naše kulture ponavljajo metodično in stanovitno že desetletja in desetletja.

Pričujoča knjiga obsega osem črtic in novel — uvod ji je napisal Josip Vidmar —, torej skoraj vse, kar je pisatelj do njenega izida objavil v »Sodobnosti«, medtem ko je črtica »Vodnjak« že starejša ter je novela »Ljubezen na Odoru« topot prvič natisnjena. Pisateljeva podoba, znana že izza njegovega sodelovanja pri omenjeni reviji in po romanu »Požganica«, se s to knjigo ni spremenila; pač se je z njo razodel obraz Prežihova — novelista, a hkrati zbuja ta njegova krajša dela tudi misel, da je njegovo pravo področje menda vendarle roman, ki se po vsem videzu najbolj prilega njegovi pisateljski naravi in njegovemu načinu oblikovanja in v katerem bi se zato utegnil najuspešneje izživeti. Kajti kolikor niso ti sestavki le drobne študije, po večini karakterne (»Pot na klopi«, »Odpustki«), v nekem smislu pogosto že uhajajo čez okvir novele, ki je videti za široki, nekam siloviti prijem tega pisatelja skorajda malce pretesen. Med novele v pravem pomenu besede je prav za prav mogoče šteti zgolj »Jirsa in Bavha«, »Prvi spopad« in manj pomembni »Vodnjak«, med katerimi se druga še najbolj ujema z vzorcem novele, kakor jo opredeljuje poetika. Najtehtnejša spisa te knjige, »Boj na požiravniku« in »Samorastniki«, pa sta značilna prav po tem, da sta za dimenzije pristne novele zasnovana že nekoliko preveč velikopotezno in premogočno. Tako glede obsežnosti gradiva, ki ga je pisatelj v njih nagrmadil, kakor glede časovne raztegnjenosti zgodbe, ki zajema vsaj s svojo predzgodovino (»Boj na požiravniku«) ali pa kar dejanski (»Samorastniki«) nekaj rodov in vso njihovo usodo, učinkujeta ti dve deli prav za prav že kot osnutka za roman. Pisatelj ne opisuje zgolj enega samega, izoliranega dogodka, temveč ga veže z davno preteklostjo in pozno bodočnostjo, tako da zaživi v povesti ene same družine, hiše, domačije malone vsa koroška dežela s svojim ljudstvom in svojo socialno zgodovino. Kajkrat se zdi človeku skoraj škoda, da je Prežihov tako

zapeljivo gradivo obdelal samo v noveli, katere zgoščenost se zato tako glede dinamike dejanja kakor glede njene problematike bliža že nabitosti, kakršno ta pripovedniška zvrst komajda še prenese. To velja zlasti za »Samorastnike«: kakšen zajeten roman bi utegnil nastati iz te zgodbe, ki je v primeri z njo videti reven sam Reymont! To bi mogel biti roman celih pokolenj, roman o propadu starodavnega doma Karničnikov in o »kmečki kugi«, ki je »v drugi polovici preteklega stoletja uničila po Karavankah na stotine kmečkih posestev«, roman o prehajanju slovenske zemlje v tuje roke in o narodnostni smrti nešteti Karničnikov, pa tudi o žilavi, neugonobljivi rasti tisočernih »samorastnikov«, neugnane »hudabivške žvoti«, ki se je razkropila po vsej koroški zemlji, ki nenehno spreminja njen socialni obraz ter je, čeprav nima svojega nič, njen »edini pravi lastnik«. Obe omenjeni noveli in posebe še poslednja izpričujeta pogled in oblikovalno lakoto rojenega romanopisca ter bi jih bilo mogoče vrednotiti celó kot nekakšni študiji za roman; skorajda ne more biti dvoma, da bo našel Prežihov ravno v romanu svojim najintimnejšim ustvarjalnim nagonom najprikladnejšo obliko — za kar navsezadnje priča kljub nekaterim svojim pomanjkljivostim tudi njegova »Požganica«.

Celotno pisanje Prežihova je izraz izredno polnokrvne, nezapletene in sila jasne osebnosti, kakršne so v našem slovstvu dokaj naredko sejane in ki ji realizem ni programska zadeva, marveč njena najnujnejša notranja potreba. Zategadelj je tudi ta literatura tako zdrava in klena, da je take zlepa ni bilo pri nas, zdrava do take mere, da bi bila že kar preveč preprosta in enosmerna, če bi pisatelj ne premogel neke posebne sposobnosti, ki jo je malce težko opredeliti in ki jo je Vidmar v uvodu označil za monumentalnost; tej Vorančevi lastnosti gre hvala, da se pod njegovim peresom tudi kakšna ne preveč izredna zgodba mahoma razrase do neke neznanske pomembnosti, najsi se pisatelj niti ne trudi kaj prida, da bi vplival na bralca z vsem raffinementom, ki ga nudijo umetniški izrazni pripomočki ter je njegova pripoved v bistvu čisto preprosta in tuja slednji iskanosti. Ta življenjski eliksir, po čigar zaslugi diha iz teh novel toliko svežega, sugestivnega življenja, ne bo bržčas nič drugega ko silovita vitalnost, neka docela prvobitna življenjska sla, ki mora biti poglavitna oznaka pisateljeve narave; saj je tudi prvi, najodločilnejši vtis njegove literature neka silna, osvajajoča elementarnost, in edinole človek takega notranjega ustroja se more s tolikšno strastjo in tako do konca predati lastnemu doživetju ter ga tako zvrhano napolniti z nekim splošno človeškim, velikim pomenom. Če je mogoče razdeliti pisatelje v take, ki si podrede človeka posredno, namreč z izbranim, skrbno negovanim bleskom in lepoto svoje besede, in v take, ki ga osvoje neposredno, zgolj s sugestijo svoje osebnosti same po sebi, se pravi, v take, ki človeka omamijo, in v take, ki si pridobe njegovo srce, potem je treba uvrstiti Prežihova nedvomno med pisatelje drugega tipa. Prežihov spada poleg tega med ljudi, ki življenja in sveta ne zaznavajo razdrobljenega na tisoč sestavnih delov in pojavov, nad katerimi se muči in se drobi njihov analitični razum, marveč ga doživljajo naenkrat in v vsej njegovi celotnosti, kot eno samo ogromno sintezo, to je, v vsej njegovi veličastnosti; tako je tudi razumljivo, da je njegovo čustvo vselej tako enovito in skladno, kar tudi pomeni: nerazdeljeno, mogočno — in zato je naposled takšno tudi njegovo ustvarjanje, so njegove podobe in predstave tako harmonične, v sebi zaključene in prvobitne. Po vsem tem je dalje več ko umevno, da pisatelj take vrste ne more oblikovati drugače kakor na veliko, pa tudi eruptivno, v dramatičnih sunkih, da piše brez oddiha, strastno in hlastno, včasih skorajda vihravo ter se ne more izgubljeni v podrobnostih, marveč ustvarja

s silnimi, naglimi udarci; zato je njegova pripoved ena sama zgoščena, burna akcija, v kateri ni prostora za tenkočutno dušeslovje, ki z laboratorijsko tehtnico meri na miligrame najtišje duševne drhtljaje.

Ali ob vsej hvali, ki je je bil Prežihov deležen in ki mu kajpak po vsej pravici pripada, je treba tudi poudariti nekatere slabosti njegovega pisanja. Ta literatura, ki nenehno vzbuja vtis neke krepke, nadvse zdrave močatosti, ne-sentimentalna in pristna do tragike in tako docela nenalepotičena in neizumetničena, kakor je to umetnosti sploh dano biti, je namreč v svojem izrednem smislu za življenjsko polnoto nekaterikrat vendarle izgrešila pravo mero. Podoba je, da se Prežihov ne razume kdo ve kako na nežnejše, tišje utripe človeškega srca; tako mu je erotika dokaj tuje področje, celotno njegovo pripovedništvo premore bore dve ljubezenski zgodbi (»Samorastniki«, »Ljubezen na Odoru«), a še tu se je izognil ljubezenskim prizorom, in kolikor se ni, jih ni opisal z nič kaj nežne plati. V svojem stremljenju, da bi čim bolj poudaril, kar ga na njegovih ljudeh najbolj mika, namreč njihovo življenjskost in prvobitnost, se je mestoma že približal robotosti in nekemu po sili korenjaštvu; malone kot neokusna »krodovska« grobost učinkuje, postavim, podrobnost iz »Ljubezni na Odoru«, da je »od Radmance dišalo po zdravi ženi, po razgretim medstegnju« (str. 108). Drugi učitek velja Vorančevi enostranosti v izbiri in upodabljanju človeških značajev. Galerija njegovih osebnosti ni kdo ve kako pestra in raznolika, po večini prevladujejo v njej njegovi izvorni »trdobučneži«, oglati, molčeči, trmasti in žilavi garači; ta tip ima nekaj variant, a vendar Dihurji iz »Boja na požiravniku« spominjajo na Čarnoglave iz »Prvega spopada«, na Borovnike iz »Vodnjaka« in vsi skupaj spet na Jazbince iz »Požganice«. Izjem, kakršna je Svetneči Gašper iz »Poti na klop«, Prežihov ni veliko ustvaril. Med ženskimi postavami se pojavljata predvsem dva tipa, tiha, nekam neizrazita Dihurka ali Čarnoglavka in pa tip zdrave, prvobitno krepke ljubice in matere, kakršni sta Radmanca in Hudabivška Meta, dve kmečki Veneri, z erotično energijo naravnost nabiti bitji, ki sledita z neko primitivno samoumevnostjo klicu spola in svojim ženskim pranagonom; ali v primeri z Radmanco, ki je včasih le v malce pretirani meri zgolj krepka, narurna samica, je Hudabivška Meta vendarle precej globlja in vse bolj poduhovljena podoba ter je zategadelj tudi njena zgodba vse drugače pretresljiva. Sploh seže Prežihov katerikrat svojim ljudem nekoliko premalo v globino; res so po svojih srcih sila »jasne« postave, kakor pravi Vidmar v uvodu, a so včasih tudi že nekam preveč jasni, malce preveč premočrtni in osvetljeni z ene same strani.

Za prvenstvo se med temi novelami kosata le »Boj na požiravniku« in pa »Samorastniki«, in človeku se je malone težko odločiti, kako naj bi ta spor razsodil. »Samorastniki« so sicer dosti širši po zasnovi in osrednji ideji, toda »Boj na požiravniku« je literarno enotnejši, čeprav skromnejši po pisateljevih pretenzijah. »Jirs in Bavh« razpada na dva dela, ki nista med sabo popolnoma trdno zlitata; štorija jetnika Oplaza je glavnemu delu bolj prilepljena kakor nujno sledi iz njega, kar pomeni, da ni nepogrešljiva, da ne rase organski iz celote; prvi del bi bil tudi sam zase povsem dostojna novela. Mimogrede je treba tudi pripomniti, da govori Oplaz ponekod nekoliko premodro, to je: nenaravno, literarno (prim. str. 75). Medtem ko so »Odpustki« tu in tam za spoznanje prisiljeno skomponirani, saj je preveč vidna pisateljeva roka, ki prestavlja osebe, kakor mu narekuje osnovna misel zgodbe, je »Vodnjak«, najstarejši in tudi najšibkejši prispevek te knjige, v podrobnostih dokaj neverjeten. (Kako naj bi mogel en sam človek izkopati 25 metrov globoko jamo, ne da bi jo zavaroval pred usedanjem?)

Knjiga je vseskozi tendenčna, v najboljšem, najplemenitejšem pomenu besede tendenčna — če je tendenca pisateljeva želja, da bi pokazal nepotvorjeno, neizmaljeno obličje resnice ter tako na svoj način pripomogel k rojstvu sveta, v katerem človek več ne bo suženj ne sočloveku ne prirodi ne zemlji in ne lastnemu delu. Zakaj ta literatura je neskončno tuja kakemu ruralizmu, kmečko življenje za Prežihova ni idila, temveč eno samo nenehno, malone neznosno trpljenje in najokrutnejša borba za najbednejše pogoje obstanka. Najsi premore pisatelj zelo izrazit smisel za lepoto tega sveta, posebe za pokrajino, ki živi v njegovem pripovedništvu v vsej svoji čarobni planinski svežosti in mogočnosti, njegovih ljudi vendar ne veže z zemljo, na kateri se ubadajo in trpe, tisto gorko, umirjeno, prijazno sožitje, kakršno je, postavim, značilno za Kranjčevo prozo. Vorančevi kmetje in bajtarji, njegovi »fretarji« so domala brez izjeme sami trpini, težkomiselni, od pomanjkanja, truda in skrbi napol ubiti, trmoglavi obupanci, ki se vse svoje žive dni love na samem robu propada; svoje zemlje nič kaj ne ljubijo, ne filozofirajo in ne čustvujejo kakor Kranjčevi Prekmurci, za ljubezenske pustolovščine skorajda nimajo ne časa ne moči — v njihovem življenju ni poezije, in če je bil kdo na tem svetu prikrajšan celó za samo slutnjo lepote in vrednosti človeškega življenja, velja to za Vorančeve gorjance. O tej tlaki, tem živinskem ubijanju za skorjo kruha poroča pisatelj z neusmiljeno, kajkrat domala naturalistično stvarnostjo, v kateri se skriva toliko toplega, razbolelega sočutja, kolikor ga le zmore človeško srce; ravno zato, ker čuti s svojimi ljudmi, ker tako natanko pozna vso muko in tragiko njihovega življenjskega boja, opisuje Prežihov ta njihov križev pot z brezobzirno odkritostjo in z dokumentarično prepričevalnostjo, ne da bi pri tem posebe priganjal bralca, naj pretaka solze ali v ogorčenju stiska pesti — umetnija, ki zagotavlja največji umetniški učinek in ki ji je pisatelj popolnoma kos. Ali četudi se skoraj vse te zgodbe končajo tragično, naj prepleta vsa Vorančeva dela ena sama žalostinka o tegobni usodi potlačenega, umirajočega ljudstva, veje iz njih vendarle tudi neki optimističen zagon in zanos, kakršen v naši književnosti ni ravno pogost pojav, diha neka zdrava, močna vera v prihodnost, v boljše življenje, v počlovečenje sveta in človeka; in ta up, »dih in stok stoterih, tisočerih Hudabivnikov, molitev in kletev, prisega in bojna napoved« in »bojni klic« vseh »samorastnikov« je izročilo Prežihova Voranca, tega barda »zavrženega, prekletega rodu«.

Ivo Brnčić

MIŠKO KRANJEC: POVEST O DOBRIH LJUDEH. Slovenska Matica — Gre za svojevrstno, malone čudno delo, s katerim je neizčrpno plodoviti prekmurski pisatelj bržkone marsikoga precej presenetil. Najsi je Kranjec s to povestjo še zmeraj ostal zvest svojemu domačemu okolju, se to njegovo najnovejše delo po svoji zasnovi vendarle bistveno razlikuje od njegovih dosedanjih spisov. Z njim Kranjec sicer ni odkril kake popolnoma nove, dosihdob še neznanе posebnosti svoje domače pokrajine; a če je z romanom »Do zadnjih meja« posegel (po »Zalesju«) najdelj v problematiko javnega življenja svoje ožje domovine ter se spoprijel z njenimi aktualnimi, dnevnimi političnimi vprašanji, se je s »Povestjo o dobrih ljudeh« nekako umaknil prav v drugo skrajnost, v skorajda idilično zatišje revne prekmurske bajtarske hiše na samotnem otoku sredi rokavov Mure, kamor ne sega plimovanje javnega življenja in vélikega sveta, k majhnim, povsem neznatnim ljudem, katerih življenje ni v ničemer ne znamenito ne pomembno za usodo sveta in človeštva. V tem skromnem, neznanem zakotju, v tem svetu, ki živi v tesnem, intimnem sožitju s prirodo, se je ohranilo

še veliko patriarhalne preproščine, katere svojstveno poezijo pisatelj poudarja zelo pogostoma in z vsem svojim lirskim talentom; tu se ob luči nemirnega plamena, ki plove preko polja, še pokorijo duše podkupljenih inženirjev, ki so v davnih dneh izmerili zemljo tako, da je dobil siromak malo, bogatin pa veliko; tu gre ob tihih poletnih nočeh preko ravnine še zmeraj zagoneten jok, ki oznanja, da je nekdo umrl; tu ponoči še blodijo nad jarki Mure in šepetajo pod košatimi hrasti duše ljudi, ki so utonili v reki, medtem ko živé duše nedolžnih otrok, ki jih je vzela voda, spremenjene v prelepe bele cvetove; drevje, cvetke, veter in sonce in divje živali, vsa priroda še živi v tesnem prijateljstvu s človekom, čigar srce še pozna tisto preprosto, samoumevno dobroto in ljubezen, »ki je je čedalje manj na svetu«, četudi »brez dvoma sloni svet na njej«, kakor pravi pisatelj v uvodu in epilogu. V tej samoti se godi ta Kranjčeva povest o dobrih ljudeh, povest, ki se tu in tam spreminja že v pravljico, katere postave je treba pojmovati prav za prav že čisto v simboličnem smislu. Zgodba je sicer glede same fabule in upodobljenih osebnosti v primeri s Kranjčevim dosedanjim ustvarjanjem skorajda malce brezpomembna; tu ni izklesal pisatelj nobene kdo ve kako klene in samonikle človeške podobe, kakršna bi se človeku neizbrisno in z vso silovitostjo vtisnila v spomin, in tudi ni zapletel svojih junakov v kako mogočno življenjsko dramo, v kateri pojo viharo kakor orgle vse skrivnostne globočine človeškega srca. Ta knjiga se je morebiti v nemajhni meri rodila iz pisateljeve zagrenelosti ali vsaj bolečine nad brezupno zamočvirjenostjo našega javnega življenja, ki ga je imel priložnost prav od blizu spoznati in ki je takšno, da bi v resnici moglo opehariti človeka za vse veselje do življenja in voljo do njega, če bi ne upal in ne vedel, da se nekje v neznanih globinah brezimnih ljudskih plasti še vedno skrivajo zakladi neizrabljenih možnosti za prenovitev in poplemenitje tega izprijenega, ostudnega sveta. Zategadelj zveni ta lirična povest — ena najbolj liričnih, ki jih je Miško Kranjec kdaj napisal — kot slavospev majhnim, ubožnim ljudem, ki životarijo na svoji krpici zemlje in po vsem videzu edini še hranijo tisto resnično moralno bogastvo človeškega uma in srca, katerega pomanjkanje v vélikem svetu, v javnem življenju je pisatelj ugotovil v romanu »Do zadnjih mejá«, ki je izšel — znabiti ne samó po naključju — malone ob istem času s pričujočo knjigo. Apoteoza vsega, kar je v ljudski preproščini dragocenega, regenerativnega in zato odrešilnega za to poblaznelo družbo in človeški rod — to je edina pretenzija in edina tendenca te knjige, ki je klic pisateljeve intimne ljubezni in zategadelj v poslednji stopnji tudi nekakšna njegova idejna izpoved. Ne toliko po svojih čisto umetniških odlikah kakor zavoljo pisateljeve resnične čustvene prizadetosti, ki jo je spočela, spada zato ta povest (ki bi jo prav za prav bilo mogoče označiti za svojevrstno idilo v prozi) vendarle v vrsto najprikupnejših, najiskrenejših in človeško najtoplejših Miškovih stvaritev.

A naj je »Povest o dobrih ljudeh« s te plati še tako simpatičen pojav, takšno priznanje vendarle še ne pomeni odveze za njene pomanjkljivosti, ki bi jih bilo mogoče kar precej naštetiti in ki jih tudi ne gre utajiti. V svojem stremljenju, da bi kar najbolj poudaril vso dragoceno človečnost sveta, ki ga opisuje, se je »deziluzionist« Kranjec, kakor ga je označil (če se ne motim) Josip Vidmar v uvodu »Sreče na vasi«, ob svojih »dobrih ljudeh« celó tako zelo raznežil, da je postal tu in tam že kar nekam idiličen in miloben ter pripisuje svojim junakom vse plemenite lastnosti v tolikšni in tako izključni meri, kakor si dosihmal menda še ni drznil storiti; takšno idealiziranje bi bilo v strogo realističnem delu že povsem nedopustno, saj se celó v okviru te Kranjčeve lirične povesti z njenim

posebnim stilom kajkrat že malce nevarno bliža pretiranosti in zadnjim mejam verjetnosti. Prav tako je Kranjec obstal na sami meji umetniško dovoljenega še v neki drugi smeri. Svoje srčno nagnjenje do sveta, ki ga opisuje, izraža brez slehernega pridržka in tako naravnost, da je ta njegova neobzdana čustvenost v svoji vnemi nekajkrat že izgrešila nalogo, ki si jo je zastavila: ljudje v tej zgodbi so namreč pogostoma že za spoznanje preveč ganljivi, da bi mogli biti simpatični docela in brez nekega sladkobnega priokusa — kar vsekako ni bil pisateljev namen. Znabiti se Kranjec nekoliko preočitno trudi dopovedati, kako popolnoma dobri so njegovi ljudje, ali vsaj na to njihovo dobroto prepogosto posebej opozarja. Spričo take metode — ko vendar že samo dejanje in nehanje nastopajočih osebnosti povsem zadovoljivo izpričuje tiste njihove lastnosti, ki so pisatelju tako pri srcu — pa se bralec kaj rad zakrkne in postane skeptičen ravno do reči, ki bi mu jih hotel pisatelj za vsako ceno vteptati v glavo.

Za to povest, v kateri je resničnosti primešano nekaj pravljíčnosti, bi bila nemara potrebna posebna merila. Ali Kranjec je svojo zgodbo navsezadnje le postavil v povsem določen kraj in znano okolje ter jo tudi časovno precej natanko opredelil; stil in pripoved se gibljeta v docela vsakdanjih, konkretnih in verjetnih mejah, v samem dejanju odločno prevladujejo popolnoma realistični elementi, pravljíčni okvir mu dajeta šele uvod in epilog. Tako je treba povest vendarle vrednotiti kot realistično delo ter s tega stališča tudi prerešetati njene napake. Med temi je treba predvsem omeniti tisto razvlečenost, ki je sploh ena najobčutnejših slabosti celotnega Kranjčevega pisanja poslednjih let. Razgovoriti se natanko toliko, kolikor je za oris situacije in označbo osebnosti nujno, ne ponavljati se nikdar niti v nevažnih malenkostih, ne zlorabljati nikoli bralčeve potrpežljivosti in njegove pripravljenosti, zvesto slediti pisatelju, omejiti in obrzdati samega sebe — takšna ekonomija umetniških izraznih sredstev je eden prvih pogojev resničnega mojstrstva. Kranjec pa se je narobe ravno v tej knjigi naravnost neznansko razpisal. Neredko poroča do utrudljivosti podrobno o zelo malo važnih, postranskih zadevah, pogovorih, prizorih, ki k razpletu glavne zgodbe ničesar bistvenega ne prispevajo. Če, postavim, Tolstoj v »Ani Karenini« na dolgo in široko opisuje, kako pri Levinu vkuhavajo sadje, ima to njegovo detaljno poročanje povsem določen namen ter je v okviru celotnega romana docela nepogrešljivo: saj se ravno v tem prizoru razodeva z vso nazornostjo pomemben del vsakdanjega, domačega življenja ruskega »pomeščika«. Primer razvlečenosti, ki je celotna zgradba umetnine nikakor ne terja, pa je nasprotno Kranjčevo opisovanje gostije pri Koštrčevih ob zlati poroki Jožefa in Ane — strani, ki se skoznje bralec le z muko prerije, celo ne glede na dejstvo, da se je pisateljeva pripoved prav tu le nekam preveč približala neskrbni preprostosti ljudske povesti ter učinkuje zategadelj marsikateri stavek že domala naivno.

S to razvlečenostjo se družijo še hudo pretirana zgovornost Kranjčevih ljudi. Če je, postavim, stari Jožef Koštrca obremenjen s to odpustljivo slabostjo, naj bi ga pisatelj kot takega predstavil v treh, štirih prizorih in to bi bilo za njegovo karakterizacijo že kar dovolj. Namesto tega se Jožefovi neskončni samogovori ponavljajo od začetka do konca povesti; zbrani bi nanegli lepo število strani ter zgolj zavirajo namesto da bi poganjali dejanje, na čigar pičlosti zgodba že tako občutno boleha. Kranjčevi »dobri ljudje« so skoraj vsi hudo filozofsko nastrojeni in vse preveč dolgovезno modrujejo ob sleherni, tudi najskromnejši priložnosti, v izbiri katerih je pisatelj bore malo izbirčen. To njihovo klepetavost bi bilo nemara še mogoče zagovarjati, če bi bile njihove misli prav posebno nove ali če bi jih v izredni meri označevale bodisi kot posameznike, kot zanimive oseb-

nosti, bodisi na splošno kot kmete ali kar so že. Ali žal je to po navadi precej vsakdanja, kar nič presenetljiva in malo izvirna filozofija, ki nič kaj ne upravičuje pisateljeve popustljivosti do govorniške nezmernosti njegovih junakov.

Tretja slabost Kranjčeve zgodbe je v tem, da svojih osebnosti ne zna individualizirati, jih označiti, karakterizirati — bodisi kot posameznike ali pa kot pripadnike določenega razreda, sloja, stanu — z njihovo govorico, z njihovim izražanjem, izrazoslovjem — kar je vendar ena osnovnih zahtev, ki se ji dandanašnji noben pripovednik ne more izogniti. Kranjčevi ljudje govore vsi enako in vsi enako brezlično, neosebno. (Podoben očitek je sicer moral vtakniti za klobuk sam Shakespeare; ali ta véliki mag besede navsezadnje ni bil moderen pripovednik.) A Kranjčevi junaki vrhu vsega niti ne govore po kmečko, temveč se po navadi izražajo v tako izpiljenih stavkih in s tako izbranimi, kajkrat že kar učenimi izrazi, da se tako niti razvajeni izobraženci v salonih ne pomenkujejo. Takšna literarna govorica učinkuje kakopak neživljenjsko, nenaravno in mestoma celó prisiljeno, kar še stopnjuje neka vzvišena svečanost, ki tudi označuje modrovanje Kranjčevih ljudi. Bore malo je verjetno, da bi reven bajtar, kakršen je Jožef Koštrca, govoril o tem, »da je človeška bitnost omejena« (str. 286) ali da bi tako predaval, kakor predava, postavim, na str. 162—163 in še marsikdaj. Kranjec ni ustvaril svojim osebnostim svojstvenega, zanje tipičnega jezika, njihov jezik v bistvu sploh ni živa govorica, marveč zgolj literarna pisana beseda.

Kljub naštetim pomanjkljivostim ne gre tej povesti odrekati njenih lepot in neke povsem svojevrstne poezije. Dasi ji v vrsti Kranjčevih del bržčas ne bo dodeljeno nobeno prvih mest, je pisatelj vendarle ž njo razodel toliko čustvenega bogastva, da bi iz nje utegnila nastati ena njegovih najprisrčnejših liričnih povesti, če bi jo le temeljito predelal in zlasti neusmiljeno okrajšal. (Nemalo bi ji bilo tudi v prid, če bi jo jezikovno opilil; kako da za to vsaj založnica ni poskrbela?) Kranjec je predvsem mojster v izvabljanju razpoloženja z opisovanjem prirode ter se je v tej smeri tudi v tej knjigi izdatno izživel. Preproste, skoraj navadne stvari, ki jih je že tolikokrat opisal, rojstvo spomladi, sonce in gozd, šumenje reke in petje ptic, umé vedno znova osvežiti in dahniti vanje mehak, čaroben lirizem. V nežno tenčico takšne poetičnosti so ovite tudi vse osebnosti povesti. Med človeško najtopplejšimi podobami Kranjčevega pripovedništva bosta vsekako ostala slepa Katica in dedek Jožef, čeprav sta stara mamica Ana in Ivan Koren sicer manj popolni, a zato življenjsko pristnejši bitji in je Marta zanimivejša in izrazitejša individualnost. »Razbojnik« Peter Koštrca je dokaj skrivnostna, ne docela enovita in ne povsem plastična postava ter se med vsemi junaki povesti tudi najbolj oddaljuje od resničnosti. Med posameznimi prizori je treba naposled zlasti opozoriti na Katičin pevski nastop pri organistu in v cerkvi, na zadnji poskus sprave med Ivanom in Marto (str. 187—190) in pa na epilog, ki je tudi sam zase svojevrstna pesniška umetnina. Ivo Brnčić

JOŽE PAHOR: MATIJA GORJAN. Pahorjeva tvorna domišljija se rada razmahuje v obsežnih okvirih, kakršni so se v našem slovstvu šeje polagoma udomačili. Sprva je bil obseg slovenskega romana precej skromen (Jurčič, Kersnik, Tavčar), polagoma je naraščal (Govekar, Finžgar, Prelesnik); rajši kakor v knjižno obliko se je zatekal v mesečnike. Tuji roman, ruski, francoski, angleški, je s prevodi tudi našemu razgibal meje. Pred vojno je Podlimbarski ustvaril v »Gospodinu Franju« najširši slovenski roman. Po vojni smo doživeli poplavo s

tujimi romani v dobrih prevodih. Domači poskusi niso prepogosti, a se stalno množijo in tekmujejo s tujci (J. Kozak, F. Bevk, T. Seliškar, M. Kranjec, V. Bartol i. dr.). Pahorjeva knjiga je važen in zelo uspel donesek k poglavju slovenskega romana.

Romanopisec Pahor je opozoril nase z »Medvladjem« (1923), nato še močneje s »Serenissimo« (Lj. Zvon 1928—1929). V tej je umetniško osvetlil notranja trenja beneške republike v drugi polovici 16. stoletja. Zdaj je segel v začetek istega stoletja, ko so se Benetke tudi po naših krajih rvale s cesarjem Maksimiljanom. Iz te vojne padejo le bežni odsevi v roman; pravo torišče je Dolenjska od Ljubljane do Kočevja in včasih vsa Slovenija, ker je bila skoro vsa zapletena v kmetski upor l. 1514—1515. Glavni obris gradbe novega romana spominja na »Serenissimo«. Kakor je v tej vezal dogodke mladi Just Golja, omahujoč med Nevo in Amelijo, tako so zdaj usode Matije Gorjana, visečega med plemkinjo Klaro de Ruspi in pasivno vdano Majdo, Ariadnina nit skozi vrvež prizorov.

Roman ima štiri dele. Prva dva, ki obsegata tretjino knjige, sta predvsem ljubezenski roman. V zadnjih dveh se ta značaj bolj in bolj izgublja in v ospredje stopata politika in zgodovina tiste dobe. Želja po maščevanju in dogodki sami zavlečejo mladega Gorjana med voditelje. Pisatelj očitvidno ni maral zgodovinske snovi pregloboko prenetati in ustvarjati velikih značajev klasičnega kova, ki bi se ne skladali z resničnimi dogodki. Da se Matija Gorjan kljub svoji razumnosti in moči ne dvigne nad povprečnega voditelja, je kriva nekaj njegova mladost, precej nezakrivljena odtujenost ljudstvu, največ pa preosebna in zato sebična in omejena želja po maščevanju. Iz sebičnosti izvirajoča omejenost je glavna hiba tudi večine drugih voditeljev, ki ostanejo zato vsi povprečni. Prikupnejša je v zadnjih dveh delih trpeča kmetska množica, precej brezoblična gmota zatiranih in tlačanih, ki se giblje nagonsko, se zažene in zavalovi zdaj sem, zdaj tja, se upira, ugovarja, tudi napade in ugrizne, a ne premore bistrih in jasnih možganov, ki bi pregledali celoto in bi z večjo preudarnostjo zagnali gmoto zoper pijavke. Tlačitelji so v tem pravo nasprotje množice. To so najpristnejši otroci tega sveta, oklepajoči se razumno vseh gmotnih dobrin, ki jim dohajajo od izkoriščanja, družeci moč in pamet, orožje in duha, posvetno in cerkveno oblast v zmerom hujše zatiranje tlačanih. Pisatelj hoče in zna biti na vse strani pravičen, a njegovo srce je pri ljudstvu, bolj mimogrede kdaj pri meščanstvu, nikdar pri plemstvu in oblastnikih, naj bodo posvetni ali cerkveni.

V prvih dveh delih, ko je Gorjan še Montanarus, ko se rad in mnogo družil s plemstvom in manj z meščanstvom, ko z mladostnim, krvnim ognjem ljubi plemkinjo Klaro in se otresa zapeljane Majde, se mu pisatelj ne zdi hudo naklonjen, pase ga z nezaupnim nasmeškom, kakor da ne ve, ali mu mladec ne prebегne na drugo stran, ali ga izkoriščevalci ne omrežijo, da jim popolnoma podleže in se ljudstvu izneveri. Spor z očetom toliko da ne pahne Matije v nasprotni tabor. Klarina ljubezen in Vidovo prijateljstvo ga vlečeta tja, dasi se mu še včasih posveti, da je »rasel v hribih« kot drugi sin svobodnika Roka Gorjana s Tople rebri na Kočevščini, in se mu zdi, da je ob cesarskem obisku v Ljubljani v Lambergerjevi četi plemiške mladine kot »samotno drevo v globeli«. Medard Čop se mu roga: »Jare gospode cvet! Kmet, ki hoče biti plemič! Kmečki baron«. Vikar Kalist ga kliče k očetu, ta mu očita Majdo, Klara ga muči z razkritji o mladem Lambergerju, ki ga je v Gorici ljubila in ga zdaj sovraži, s prijateljem Vidom se spre. Matija je ves razdvojen, čuti, da je izkoreninjen iz doma in družbe.

Ko ga pisatelj v trpljenju prekali, se v ostalih dveh delih topleje zavzame zanj in ga dvigne skoro v svojega in ljudskega glasnika. Še ga spremljajo okvare iz

prvih dveh delov, a očetova nesreča ga do dna pretrese, iztrezne in potegne v ljudski tok. Ob vesti, da mu je Thurn očeta zaprl in izteza grabežljivo roko po njegovem domu, se otrese plemstva, mesta in sumljivih vezi: »Očeta grem reševati«. Sreča se z uporniki, ki prej ko v gradove vderó v roman in ga obvladajo do konca. Matija ponudi Thurnu odkupnino za očeta, a ko ne uspe, začne z drugimi razpihovati upor. Do konca l. 1514 prepotuje vso deželo in spozna ljudi, pa tudi težkoče. Vsak voditelj je kipec zase: Lemut, Ramovš, Punčuh, Čebulec, Snój, Jurič, Drolc, Eržen, Klander, Mustar. Še se Matija kak trenutek vrne v prejšnji svet, k Vidu Kisslu, ki ne mara reševati starega Gorjana, h Klari, ki je v obupu vzela starega Lambergerja, a ljubi Matijo in obljubi pomoč zaprtemu očetu. Delo za upor zapre Matiji pot na Kočevščino; to ga razjari, da priseže maščevanje in postoteri svojo vnemo za ljudsko borbo zoper graščake.

V četrtem delu se upor razbesni v krvavi ples. Klara zaman posreduje pri Thurnu, ki dá starega Gorjana in njegovega zeta obglaviti. Ljudski srd se znese najprej v Kočevju, nato v Polhovem Gradcu, v Škofji Loki, na Mehovem, v Kostanjevici, v Brežicah. Upor boleha na pomanjkanju enotnega vodstva. Popis tabora v Konjicah je pripovedna mojstrovina in nova klasična slika pogubne slovanske in slovenske nesloge. Voditelji se razdelijo, cesarski komisiji gre pšenica v klasje, Korošci podležejo pri Vuzenici Dietrichstainu, drugi pri Celju, Mirni in Brežicah Herberstainu. Gorjana ujamejo pri Mirni, a Klara se žrtvuje poveljniku Erbergu, da ga reši z ljubljanskega gradu, nato se zabode. Večina voditeljev pade ali je ujeta in obešena. Malo se jih reši; med njimi je Gorjan, ki uide čez Gorjance v Jastrebarsko k Majdi in otroku.

»Stara pravda« utone v krvi, ki se zdi, da je bila zaman prelita. Voditelji niso imeli dovolj umevanja za skupno stvar. Gorjan sam zori prav počasi iz osebne maščevalnosti v umevanje celotne zadeve ljudstva; šele na koncu je nekaj prizorov, kjer se mu zablisne, kaj bi bil moral prav za prav storiti človek, ki naj bi bil ljudstvo uspešno vodil. Ves upor se izkaže kot kruta šola za drugič, morda za sinove ali vnuke. Neuspeh radi razcepljenosti, nepripravljenosti, kratkovidne zatopljenosti v osebno občutljivost in v malenkostno obračunavanje z osebnimi nasprotniki je tisto, kar je v romanu najbolj nazorno in prepričevalno podano. Dobro se odražajo drug od drugega številni značaji upornikov in plemičev, trpinov in tlačiteljev. Pisatelj ni šel tako daleč, da bi ljudje iz raznih koncev zanašali krajevno govorico v svoje pogovore, vendar vsakdo s svojim izražanjem jasno kleše tudi svojo osebnost. Duševni obrazi stopajo taki iz množice, da jih človek zlepa ne pozabi. Med ženskami je najzanimivejša Klara. Njen značaj je izpreminjasto zapleten, njene drznosti so kljub hladni preišljenosti v bistvu vendar čustveni izlivi ženske, ki polnokrvno ljubi in sovraži, a si ni zmerom na jasnem, kaj prevladuje v njej, ljubezen do Matije ali sovražstvo do mladega Lambergerja. Njena predsmrtna žrtev je ljubezen, ki se preveša bolj v blaznost kakor v obup. Klarino najprirodnejše čustvo je isto kakor v preprosti Majdi: skozi ves roman obe neprestano vabita ljubljenelega moškega iz viharja in nevarnosti v tihi kotiček osebne sreče in ga hočeta imeti samo zase. Nekaj Gorjanove veličine je v tem, da on vse take naskoke vztrajno odbija in ima v drugem delu predvsem očetovo usodo, dom in skupno stvar pred očmi; na obeh visi spočetka le bolj zunanje, pozneje se čustvo pogloblja, a do dna se Matija ne more vžgati ne za eno ne za drugo. Še najbolj se končno oklene otroka, kakor bi upal, da bo sin kdaj urešničil nekaj tega, kar goni njega skozi poraze v zmerom nove borbe zoper stoletne krivice.

Duh dobe, prehod iz srednjega v novi vek in krči družbe, ki so s tem v zvezi, se razbirajo neposredno iz prizorov; dopolnjuje jih živahno zgodovinsko pripovedovanje po dobrih virih. Kar so zgodovinarji obdelali na nekaj straneh, se je tu na štiri sto straneh razbohotilo v kipeč vreclec resničnega življenja. Od pokrajnin nam Pahorjeva umetnost najbolj približa ljubljansko okolico, Dolenjsko do Ribnice, Kočevje, Novega mesta, Brežic in Save in Polhograjske hribe.

Slovenska beseda, ki je bila v »Serenissimi« po sili malo brezbarvna, ima tu precej naravne, zdrave rdečice. Kmetje so besedno klenejši in slikovitejši od izobražencev. Da je pisatelj v ubiranju izraznega glasbila tenkosluh izvedenec, pričajo n. pr. izrazi kakor: razglasje v sebi, junačiti, stiskaštvo, mladje se je sočilo, zmojstriti, krepostnice, so se mrenile meglice, lahkoživje, priprhutati, vsežez, priganjaško je ravnal, opornik, tudi tebi bi sesvedrala pamet, nadmodriti, srčica, kockar, zjezditi, zvremeniti se, blodnik, kozoglav, hrupeti, vzhrupeti, vzdvočiti i. dr.

Slovenska lepa knjiga in pravopis si nista več tako v laseh, kakor sta si bila včasih. Za to ima tudi Slovenska Matica nekaj zasluga. Če o tem razmerju tu še kaj omenimo, ne pomeni, da se tiče to prav posebej »Matije Gorjana«, ki je pravopisno zelo skrbno prečesan; tiče se skoro vsake sodobne knjige, ker nekatere podrobnosti še zmerom niso do dna prečiščene, če pa so, ne pridejo zmerom dovolj do veljave. Te pripombe so torej splošne, le primere si to pot izposodimo iz »Matije Gorjana«.

Vsi vedo, da se za nikalni velelnik rabi le nedovršnik (nesi — ne nosi; pelji — ne vozi; vleci — ne vlačijo); debele črte opozarjajo že prvošolce na to. In vendar grede mnogi rajši za tistimi prvošolci, ki to zgrešijo, kakor za dr. prof. A. Breznikom, kakor da jim je nezanesljivi ali skvarjeni jezikovni čut tistih prvošolcev bolj po godu. Tudi v »Matiji Gorjanu« je nekaj takih ljudi. Korošec Lemut svari: »Ne loti (prav: lotevaj) se stvari, ki niso zate!« (Str. 186). Punčuh veli: »In ne umakni (prav: umikaj) se nikomur« (206). Tujka Klara pravi: »Ne zareci se!« (294). V Gorici pa pravijo: »Glej, da se ne zarečeš!« — če zveni »ne zarekaj se« prenenavadno. Neki Dolenjec zavrača: »Ne prenašli se!« (355), pa bi bolje zavrnil: »Ne bodi prenašel« ali drugače.

Če je blagoglasje strlo pretekli pogojnik glagola »biti«, ni prav nobenega razloga, da bi se moralo to širiti po drugih glagolih. Ali jezik ne zakrneva, ali se jasnost ne kali, če preteklo pogojnost pehamo v sedanjo? Primerjajte: »Mala vas bi jo ugnala (prav: bila ugnala) brez truda, če bi se bila postavila kot en mož nasproti« (180); »nisem mislil na nevarnost, pa bi me skoro ujeli« (190) — takrat, ne zdaj, torej bolje: »pa bi me bili skoro ujeli«; »Ljudje so se polakomili konj, le zastonj bi jih (manjka: bili) najrajši dobili« (204); »sta jezdila... všttric ceste, da bi jo lahko (manjka: bila) z roko dosegla« (206); sredi samih preteklih časov: »Gorjan bi (manjka: bil) rad šel pogledat (prav: gledat) na Zeleni vrh, kjer je bilo gotovo vse narobe« (276); v enaki okolici: »Koropcu bi (manjka: bila) slaba predla, če se ne bi (manjka: bili) njegovi postavili v bran« (338) ali »... da se niso njegovi postavili v bran«. Redkeje se ta zveza posreči, n. pr.: »Ljudstvo se je zbralo in bilo bi udrlo (prav: vdrlo) v ječo, da je niso odprli« (225).

Vsi vedo, da imajo namenilnik le nedovršni glagoli; saj stoji tudi ob njem debela črta za prvošolce. In vendar...: »je skomignil in odšel privezat (prav: privezovat, ali: da priveže) psa« (67); »je dejal in se šel obleč« (prav: oblačiti, ali drugače, 99); »se je šel prepričat« (prav: prepričevati, ali: in je šel, da se prepriča, 139); »je dejal in odhitel pospraviti« (prav: pospravljati, 143), nekaj vrst niže

pa stoji pravilna raba: »očeta grem reševat«; »in šel pogledat« (prav: gledat, 274 in 276). Trpnik ima »od« le za povzročitelja, ne za sredstvo: »zavarovan od dekletovega telesa (prav: z dekletovim telesom) je šel pred njo« (31). »Je rulo drevesa« (31) bodi »ruvalo«, ker nedoločnika »ruti« ni. »Zabave, pojedine in plesi so ljudi utrudile« (135) bodi »... utrudili«. »Se je bil vdinil« (141) bodi »... udinjal«. »Ozdraveti« je neprehodnik, »ozdraviti« prehodnik; »želja, da bi že ozdravil« (149, podobno 360) bodi torej »... ozdravel«. Narobe: »je poživila ulice gruča tlačanov« (374) bodi »poživila« s prehodnim pomenom. »Plat« je ženskega spola, a rečenica »plat zvona bije« je brezosebna, torej »plat zvona je bilo«; zato ne bo prav: »Plat zvona se je oglasil« (277), bolje »... oglasilo«, še bolje »Plat zvona je začelo biti«. Glagol se ujema z osebkom, ne s povednim določilom, če je to drugačnega spola, n. pr. hrast je bil (ne: bila) ovira, hiša je bila (ne: bil) predmet spora, drevo je bilo (ne: bil) samosevec; zato ne bo prav: »napad je bila (prav: bil) zdaj najboljša bramba« (345).

Andrej Budal

(Dalje)

MIROSLAV GORŠE: DOKTOR VALENTIN ZARNIK, NARODNI BUDITELJ, PISATELJ IN POLITIK. (Rokopis je za tisk priredil dr. Drag. Lončar.) Gorše je v tej veliki, razkošni reprezentativni knjigi podrobno in vestno očrtal življenje, pisateljstvo, politično in narodno delo moža, ki je izšel iz najnižjih ljudskih plasti in se z naravnimi darovi povzpел do enega prvih mest v slovenskem javnem življenju šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let preteklega stoletja. Nekaj let po stoletnici Zarnikovega rojstva in petdesetletnici smrti učinkuje to delo kot vredna proslava Zarnikovega spomina. Dve vseučiliški stolici, ki sta se mu ponujali izven Slovenije, v Padovi in Zagrebu, je Zarnik odklonil in se zadovoljil s skromno službo preprostega koncipienta in poznega odvetnika, da je lahko ostal sredi svojega naroda in rušil nemške utrdbе na slovenskih tleh.

Nekdanji »vajevec« Zarnik je zgodaj pokazal izboren dar za opazovanje, večji kakor za prosto domišljjsko ustvarjanje. Njegov jasni in zdravi človeški razum je predobro videl nesmisle vsakdanjega in kmalu tudi političnega življenja, kričeča nasprotja med avstrijskimi zakoni, ki so vsem narodom odmerjali nekaj pravic in pravičnosti, in avstrijskim ponemčevanjem slovenskih dežel. Pero in jezik je posvetil šibajoči satiri, ki je z užitkom švigala po klečeplastvu, po preponižnih, jobovsko potrpežljivih, zmerom odnehljivih, nebogljenih plašnih rojakih in po zmerom drznejših, izzivalno trdih, nepopustljivih in pohlepkih Nemcih; s pravo naslodo se je zaganjal v nemčurje in odpadnike Dežmanove vrste.

V Goršetovih sodbah o Zarnikovem delu je svetloba in senca pravično razdeljena, vrline in hibe so pravilno poudarjene. Ob številnih navedbah iz različnih Zarnikovih člankov in govorov se zazdi škoda, da so njegovi zbrani spisi, ki jih je Narodna knjigarna začela izdajati v letu njegove smrti, obtičali pri prvem zvezku in se niso nadaljevali. Zdi se, da bi se morali na novo urediti, oskrbeti s potrebnimi opombami, dopolniti s tem, kar je bilo tedaj v načrtu, a ni izšlo, in zaključiti z Zarnikovimi članki, predavanji in govori, kolikor so se ohranili. Tako bi poleg Goršetove knjige tudi v Zarnikovih delih na novo vstal »dобрšen kos življenja Slovenije, kos narodne, kulturne in politične zgodovine slovenskega naroda« (str. 22), ki se je trideset let prav tesno prepletala z Zarnikovimi stremljenji.

»Oče slovenskih taborov« je navadno znal izbirati pravi trenutek in razvnemati srca, znal je nasprotnike ščipati, zavračati, smešiti, izpodrivati in se je

z leti v tej umetnosti tako izpopolnil, da je skoraj prezgodaj opravil svoj posel. Čez leta se je tovarišem začelo dozdevati, da grmi včasih v prazno, ne dovolj prekanjeno, in da se nekako ne more prilagoditi novim časom in njihovim zahtevam. Sam se je včasih izdajal za voditelja »Mladoslovencev«, a njegovi tovariši mu tega naslova niso nikdar docela priznali. Nadvse zanimiva so Goršetova razmotrivanja na koncu knjige, ko se vprašuje: »Ali je imel Zarnik potrebne voditeljske sposobnosti?« in odgovarja, da ne, ker je bil prenagel, vročekrven, rajši robot kakor uglajen, nestanoviten in premalo globok, precej podoben tistemu Hanibalju, ki je znal sovražnika pobiti, a ni umel zmage izkoristiti. Zdi se tudi, da so ga trde borbe za obstanek in za narod prezgodaj izčrpale, da se je do petdesetega leta čisto razdal; že naslednje leto ga je bolezen pahnila v prezgodnji grob.

Lahko se je danes vzvišeno nasmehnuti tej ali oni podobi narodnega dela in življenja, majhnim in omejenim ljubosumnostim, razprtijam, sumničenjem in rovarjenjem, vendar si ne moremo tajiti, da slonimo z vsem, kar smo do danes dosegli, tudi na tisti dobi, da so mnogi buditelji, med njimi tudi Zarnik, že takrat jasno videli v naše dni in da se nam kot majhnemu narodu sredi mogočnih, prav nič sentimentalnih sosedov, ki brez pomislekov raztezajo svoj »življenjski prostor«, dokoder jim je le mogoče, vsak trenutek znova lahko zareži v obraz podoben položaj, s kakršnim so se otepali Staro in Mladoslovenci. Goršetova knjiga je izboren priročnik za vse, ki hočejo naše usode do dna razumeti.

Zarnikova podoba je v svoji dobi relativno velika, ker stoji sredi mnogih majhnih in nekaterih sebi enakih ali sebi podobnih. Velika je tudi v razmerju do nasprotnikov in do avstrijskega zmaja, ki je tista leta široko znil, da Slovence vse hkratu pohrusta in asimilira, pa mu je Zarnik spretno porinil kost v goitanec, da se mu je hudo zaletelo. V Zarniku je precej Martina Krpana z njegovim vedrim, pol nezavednim junaštvom in trdno vero v naravno pravico do lastnega življenja. Iz njega bije v politiki tista stran naše čudi, ki jo v slovstvu poznamo iz Vodnika, nekaj iz Koseskega: zdrava in šegava samozavest, ki samozadovoljno uživa, ko se razkazuje in razmahuje, ki ceni tujo veličino, a ji za nič na svetu ni voljna podleči in se odpovedati svojemu bistvu. Zarnik se je boril za »zedinjeno Slovenijo«. Po vojni so jo Slovenci skoraj dosegli — kruto okrnjeno, krvavo obsekano. Ali bi Zarnik vdano prekrižal roke pred njo? Tarča njegovih strel bi postala hinavščina tistih, ki jim ni življenjskega prostora nikdar dovolj in jim je surova moč in samovolja božanski vir za njih »pravičnost«.

Glavna področja Zarnikovega dela, tabori, kranjski deželni zbor, ljubljanski mestni zastop in društva, so naslikana z mnogimi podrobnostmi po prvih virih tiste dobe, z obilico vesti in pričevanj oseb, strank in listov vseh smeri, precej po klasičnem primeru, ki ga je kot nedosežen vzor za take obdelave ustvaril Ivan Prijatelj s »Kersnikom«. Če bi se takim knjigam dodalo tudi abecedno imensko kazalo, bi se njih znanstvena cena dvignila. Dobesedne navedbe so jezikovno in pravopisno približane današnjemu stanju slovenščine, kakor pravi opozorilo na koncu. V razpravah, ki ne zasledujejo strogo znanstvenih smotrov in so namenjene širšemu občinstvu, je to gotovo priporočljivo. Jezikovni plati razprave skoraj ni kaj prirehati. Če pisec pripoveduje o vojnih ciljih Italije iz l. 1858, da je hotel Cavour »pregnati Avstrijce iz Italije in ne pustiti jim niti pedi zemlje tostran Alp in Soče« (str. 7), bi bil moral radi jasnosti, ker ne navaja dobesedno kakega italijanskega vira, spremeniti konec: »... ne pustiti jim niti pedi zemlje na

južni strani Alp in zapadno od Soče.« Obliki »preučevati« (13) in »predrl v notranjost« (48) morda po nepotrebnem nadkrilujeta »Pravopis« Breznika in Ramovša, ki pozna v tem pomenu le »proučevati« in »prodreti«; »predreti« je nekaj drugega, »pre-« je »skozi in skozi«, pro-« pa pomeni »v notranjost, v globino«. »Mlad osmošolec« (32) bodi »Mladi osmošolec«, ker od prej vemo, da je to Zarnik. Nikalni roditelj se rabi le namesto predmetnega tožilnika, ne pa za imenovalnik povednega določila, kakor zmerom češče grešijo naši časopisi: »gibanje francoske komune ni bilo ničesar (sem sodi imenovalnik, torej samo: nič) slučajnega« (64); saj vendar pravimo: »to ni nič huđega«, ne: »to ni ničesar huđega«. »Sokolski... kot Poljak, ki (prav: ti) so splošno znani po svoji uglajenosti in vljudnosti, je sila lesen« (32); oziralni stavek naj tu postane vrinjeni stavek, ker se množinski »ki« ne more vezati z ednino »Poljak«. »Vzpodbujevalno« (13 in 28) bodi »Izpodbujevalno«. »Lepa oblika in... beseda sta mu bila (prav: bili) postranska stvar« (36). »Sta se dali dve ženski... peljati na volišče, samo da bi bile oddale (prav: da bi oddali) svoj glas« (61). »Nečimernosti« (77) bodi »nečimrnosti«. »Revue de (prav: des) deux Mondes« (9, 83). Ali so »stragnieri« (69, prav: stranieri) Zarnikovi? Rodilniku besede »Thierfabel« se izognimo, če ne vemo, naj li bo na -e (46) ali na -a (47). Preveč je »ne le samo — ampak tudi« (13, 14, 176) za »ne le — ampak tudi« ali »ne samo — ampak tudi«. Tiskovne: »Na Goriškem in (manjka: v) tržaški okolici« (61), »ki so (prav: se)... poteza« (61), »zaslišuju« (148, = zaslišuje), »bomo radi dajala« (230, = dajali).

Andrej Budal

ARHIV MAKSIMA GORKEGA. Maksim Gorkij, veliki klasik socialistične literature, je bil povezan z vsemi deli sovjetske zemlje in z vsemi deli sveta. Dnevno je prihajalo v njegovo stanovanje stotine pisem z visokega severa, iz ukrajinskih kolhozov, iz kubanskih kozaških vasi, od meja Daljnega vzhoda in iz različnih krajev sovjetske dežele. S pismi za nasvet in pomoč, z veselimi in resnimi mislimi so se obračali nanj pisatelji in znanstveniki, stahanovci in učenci, letalci in otroci. Gorkij je vsa ta pisma prebiral.

V Arhivu Maksima Gorkega je 40.000 pisem. Med njimi pisma največjih ruskih in inozemskih pisateljev, več kot 3000 otroških pisem in približno 500 dopisov iz uredništev najrazličnejših revij in časopisov. V ruski in v svetovni literaturi je komaj moči najti pisatelja, ki bi bil tako povezan z ljudstvom, kakor je bil Maksim Gorkij. Nekoč, v zadnjih letih svojega življenja, je Maksim Gorkij pripovedoval, da je v štiridesetih letih svojega družbenega in literarnega delovanja napisal nič manj kot 20.000 pisem.

Jasno je, da so carjevi žandarji uničili velik del njegove korespondence. Mnogo pisem se je tudi izgubilo. Velik del pisem pa še ni najdenih in jih bo uprava Arhiva ljubosumno iskala. Že sedaj so mogli zbrati v Arhivu približno 5000 pisem Gorkega.

Gorkij je bil pri svojem odpisovanju zelo natančen in je vedno osebno odgovarjal. Vedno znova je izjavljal, da se pri ljudstvu uči. V nekem pismu je napisal: »Zelo često dobivam pisma kolhoznikov; ponosni so na uspehe svojega dela, delo jih pomlaja in razumejo, da more samo kolektivno delo rešiti kmeta kaznilniškega življenja, v katerem je prej životaril. Vedno bolj pogosto dobivam taka dragocena pisma, ki pomlajajo tudi mene.«

Pomemben in najdragocenejši del Arhiva so rokopisi pisateljevih del. V treh letih svojega obstoja je Arhiv zbral približno 2000 rokopisov njegovih romanov,

povesti, pesmi in člankov. To gradivo daje zanimivo sliko o velikem pisateljevem delu pri njegovih stvaritvah. Tako je Gorkij popravljajl svoj roman »Mati« nič manj kakor sedemkrat. Zadnja redakcija se od prve razlikuje na več kot tisoč mestih. Kot zelo zahteven in kritičen mojster je pilil Gorkij vsak stavek, v načrtu je skrajševal svoja dela, vedno znova jih je preoblikoval.

Posebno literarno zanimanje velja do zdaj njegovim še neobjavljenim delom. Pred kratkim je izšel prvi zvezek »Arhiva Gorkega«. Vsebuje njegovo »Zgodovino ruske literature«, delo je pisal v letih 1907. in 1908. Poleg tega bodo izdana še druga do zdaj nepoznana dela. Tako vsebuje drugi zvezek »Arhiva Gorkega« sovjetsko delo »Somov in drugi«, ki ga je Gorkij pisal 1929-30. Ohranila sta se tudi dva dramatska odlomka »Jevgraf Bukejev« in »Kristofor Bukejev« ter prvi načrt znane drame »Jegor Bulyčev in drugi«. Ta drugi del vsebuje tudi dramatiziran pamflet »Delavni Slovtjekov«, ki so ga uprizorili 1920. v Petrogradu.

Prvikrat pa spozna bralec Gorkega kot avtorja filmskih scenarijev. Napisal je v dveh variantah »Stepana Razina« o »Ljudskem punktu v moskovski državi 1666/68.« Zelo zanimiv je tudi rokopis za film »Propagandist«, čigar osebe so zelo podobne junakom iz »Matere«, iz povesti »Poletje« in drame »Sovražniki«. V rokopisu za film »Na poti proti dnu« je prikazana predzgodovina oseb iz »Na dnu«.

Carski žandarji so kaj dobro razumeli pomen njegove umetnosti za ljudske množice in so poskusili vse, da bi zavirali širjenje njegovih knjig med delavstvom. Obsežni policijski akti in dokumenti carske cenzure ustvarjajo sliko o preganjanju njegove umetnosti. Preganjati Gorkega in končati s tem »nemirnim« človekom, to so bile želje vseh reakcionarnih sil. Morilci in razbojniki, poslani od carske tajne policije, so napadli Gorkega v temni ulici Nižjega Novgoroda. V Arhivu je pismo, v katerem piše o nekem takem morilskem poskusu:

»Včeraj« piše Gorkij, »se mi je dogodilo nekaj nenavadnega in bedastega. Ko sem se ob 11. ponoči sprehajal po nabrežju, me je srečal neznanec. Vprašal je: Vi ste Gorkij? In ko sem pritrdil, me je z nožem sunil v levo stran prs tako močno, da sem padel na kolena. Nož mi je prerezal suknjo in jopič, zdrobil leseno dozo in obtičal v njej, ne da bi se mi dotaknil kože.«

Doza se je ohranila in je sedaj shranjena v njegovem muzeju. Sled noža je na njej dobro vidna. Morilci, ki so umorili Gorkega, so imeli svoje lopovske predhodnike.

V stari hiši v ulici Vorovskega, kjer je moskovski »Arhiv Gorkega«, bodo ohranjeni tisoči dokumentov. Arhiv je bil po sklepu vlade ustanovljen pred tremi leti in obsega danes že 65.000 dokumentov, ki so zvezani z življenjem in delom Maksima Gorkega. Za katalogizacijo in ureditev gradiva je bilo opravljeno že mnogo dela.

A. Šumskij (D. Javer)

DOM ZA LJUDSKO UMETNOST. Režiserska šola. — Pomembni umetniki vseh časov so bili prepričani, da ima umetnost svoje korenine v ljudstvu. Iz ljudstva so zrasli že mnogi umetniško nadarjeni, zmožni ustvarjati velike umetniške vrednote. Neminljive umetnine so nastale med ljudstvom.

V Sovjetski Zvezi so ustvarjene edinstvene prilike za umetniško ustvarjanje ljudstva. Prvič v zgodovini niso več neštevilni talenti iz ljudstva obsojeni na propad in smrt. Narobe, ustvarjeni so vsi materialni in duhovni pogoji za njihov

razvoj. V mestih in vaseh se po dovršenem poklicnem delu neštevilni ljudje ukvarjajo z umetnostjo. Delavci in nameščenci, kolhozniki in izobraženci pišejo pesmi, muzicirajo, igrajo v gledališču in plešejo.

Torej armada diletantov, »umetniki iz ljubiteljstva«? Tak bi mogel biti morda zaključek. Pa ni tako. Treba je samo enkrat videti, kako plešejo ruski, uzbeški, georgijski, armenski ali aserbejdžanski kolhozniki, kako igrajo delavci moskovskih tovarn za ležaje ali ukrajinski železničarji, kako slikajo ribiči z visokega severa — pri tem so ti primeri popolnoma samovoljno izbrani in bi jih mogli poljubno dopolniti — da vidiš, kako tudi poznavalec včasih težko loči poklicnega in nepoklicnega umetnika.

Ne, to ni armada diletantov. Bilo pa bi seveda popolnoma napačno, če bi mislili, da ustvarjajo dovršene umetnine brez izjeme vsi, ki se umetniško udeležujejo, tako posamezniki kakor kolektivi. Za pretežno večino pa je vendar značilno, da ne stremi k diletantizmu, marveč k resnemu, sistematičnemu umetniškemu delu.

Odločujoča faktorja za umetnike iz ljudstva sta umetniška šolanost in vodstvo, pod katerim delajo. Brez resne, vsestranske izobrazbe, brez izkušene roke, ki uravnava umetniška prizadevanja, brez možnosti, najti si primeren repertoar, obstoji brez dvoma za mnoge nevarnost, da ostanejo večni diletanti. Sovjetska vlada hoče na vsak način zagotoviti talentom iz ljudstva poln razmah, zato je zgradila v Moskvi v podporo njihovega razvoja »Dom Krupskaje za ljudsko umetnost«, ki ima podružnice po vsej Sovjetski Zvezi.

Tu je središče za umetniško ustvarjanje ljudstva. Odtod pa ne prihajajo samo izpodbude, tu zbirajo, urejajo in izdajajo mnoge dragocene vrednote, ki jih ustvarjajo sovjetski narodi. Kar poje novi človek sovjetske dežele o sebi, o svojem življenju, ki ga sploh ni primerjati s preteklostjo; kar pripoveduje v besedi, sliki in glasbi o sovjetski stvarnosti, kako daje na umetniški način izraza svojim čustvom za velika voditelja dežele Iljiča in Jeklenega, vse to je tu zbrano in razstavljeno.

Na drugi strani razširjajo ustvarjene vrednote in dajejo vzpodbudo in navodila za njihove reprodukcije in za reprodukcije drugih umetniških del. Oglejmo si danes samo en odsek bogatega dela Doma za ljudsko umetnost.

Teater je pri množicah najbolj priljubljena umetniška panoga. Povsod živi stremljenje po igri. Kako zagotovi Dom za ljudsko umetnost dobro umetniško vodstvo tisočem in tisočem amaterskih gledališč v obratih in kolhozih? To ni lahka naloga. Kako je mogoče najti toliko režiserjev, ki so zmožni ustvariti z deloma popolnoma neizšolanimi igralskimi močmi dostojne predstave, ki sploh ne spominjajo na kakšno diletantsko gledališko družbo?

Dve poti sta zasekani do rešitve tega vprašanja. Prva je v tem, da pritegnejo k temu vzgojevalnemu delu pomembnejše igralce; ti se poleg svojega odrskega dela redno zavzamejo v mestih ali izven mest za posamezne gledališke družine. Tako dela n. pr. ljudski igralec ZSSR Moskvin z amaterskim gledališčem v moskovski tvornici avtomobilov, zaslužena igralka Oročko od moskovskega Vahtangovljevega teatra dela z železničarji malega mesta Mytiči, zaslužni igralec Kusa pa dela s skupino iz tvornice kavčuka v Moskvi. Na isti način nudijo režiserji kolhoznih gledališč pomoč vaškim amaterskim gledališčem.

Ta način, ki pomeni vsekakor dragoceno umetniško vodstvo, pa še zdaleč ne more zajeti vseh gledaliških družin, predvsem pa ne onih v majhnih mestih in

oddaljenih vaseh. Naloga je, dati dragoceno izobrazbo režiserjem, ki so iz vrst članov amaterskih skupin; dati jim tako izobrazbo, da bodo sposobni ustvariti dobre inscenacije in hkrati vzgajati igralce svoje skupine. Kot glavni delovni način, s katerim bi bilo mogoče doseči ta cilj, si je izbral Dom za ljudsko umetnost »tečaje na daljavo«, kar v gledališkem svetu gotovo ni preprost domislek. Tem bolj, ker so manjkali učbeniki, ki bi bili napisani na dostojni višini in bi bili hkrati poljudno pisani. Danes more Dom za ljudsko umetnost s ponosom kazati na obsežno biblioteko v lastni založbi izdanih učbenikov. Med njimi so knjige, ki so jih napisali pomembni režiserji in igralci o umetnosti režije, igri, o fonetiki, govorni tehniki, recitaciji, o šminkah in mnogih drugih stvareh.

Skeptiki bi mogli vprašati, kakšna je korist takšnega šolanja. Knjiga pa ni nikakor edina sestavina tega izobraževanja, ki je po svojem načinu v gledališkem svetu nekaj popolnoma novega. Celotni pouk je tako urejen, da se že prvo učno leto konča z inscenacijo predstave, ki jo mora postaviti učeči se režiser s svojo skupino na oder. Igro mu določi vodstvo že v začetku študija. Od vsega začetka dobi učenec svojega učitelja, temu mora na podlagi svojega študija oddajati skoraj vsak mesec večje pismene naloge, ki mu jih potem vrnejo z obširnimi učiteljevimi pripombami. Tako ni mladi režiser nikdar samemu sebi prepuščen. Dovršeno inscenacijo si ogleda učitelj ali pa kakšen drugi zastopnik Doma za ljudsko umetnost. Od časa do časa se sestanejo učenci in učitelji po okrajih.

Sedaj izobrazujejo na ta način samo v ruščini 1479 režiserjev in vodij amaterskih skupin. Dom za ljudsko umetnost v Kijevu (Ukrajina) ima trenutno 450 učencev, vodij ukrajinskih amaterskih gledališč. Letos bodo Domovi za ljudsko umetnost v posameznih republikah organizirali podobne tečaje tudi v beloruskem, georgijskem, kozaškem, aserbejdžanskem in tadškijem jeziku.

Tako rastejo izšolani režiserji amaterskih gledališč, ki delujejo v podjetjih in kolhozih. Tako dobiva delavski in kolhozniški teater dostojno raven. Ključavničar Bisarov je pred dvema letoma v tovarni strojev nekega oddaljenega mesta vodil, kakor je pač znal, prav takšen amaterski teater. Po uspešno dokončanih Bisarovljevih studijah si je to amatersko gledališče tvorniških delavcev pridobilo takšen ugled, da so delavci osvobodili ključavničarja Bisarova njegovega prejšnjega poklica, tako da se more sedaj posvetiti samo režiserskemu delu v svoji amaterski skupini. To pa ni osamljen primer. Marsikateri mladi režiser — traktorist, bibliotekar, knjigotržec ali učitelj je popolnoma prešel k poklicnemu gledališču. Marsikateri inženir — pevec je na poti preko amaterskega gledališča postal operni pevec, marsikatera mlada študentka je postala plesalka, marsikatera bolniška sestra in marsikatera kolhozница je postala igralka.

Poklicna gledališča Sovjetske Zveze so našla v teh gledaliških skupinah zakladnico novih moči. Amaterska gledališča so dobila v kulturnem življenju Sovjetske Zveze pravi pomen in vrednost.

F. Iljin (D. Javer)

KORSIKA IN NAŠ ZAPAD. Novo urejevanje sveta obeta vsem narodom mnogo večjo pravičnost od versailleske iz l. 1918. Ob teh obetih se Korsika po 172 letih vrača v naročje matere Italije. Poklicani čuvarji pretresajo, koliko je tujcu v skoro dve sto letih uspelo oškrbiti ali zabrisati prvotno italijansko govornico. Ugotavljajo, da je otok zlasti na severu ohranil toskanščino iz Dantejeve in še zgodnejše dobe. »Atlante linguistico della Corsica« Gina Bottiglioni dokazuje, da se Korsika veže na jug s Sardinijo in Sicilijo, kakor pričajo besede »pilu«, »gula«,

»meddu«, »stemma« za toskanske »pelo« (dlaka), »gola« (grlo), »meglio« (bolje), »stella« (zvezda) i. dr., na vzhod z Lacijem, Umbrijo, Abruci in Kampanijo, na severovzhod pa s Toskano. Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja potrjujejo ohranitev starejšega jezikovnega stanja. Isto izpričuje besedišče, n. pr. »agghiustà« za Dantejev »aggiustarsi« (približati se). Čuvarji opozarjajo na škodo, ki jo je francoščina prizadela domači govorici, posebno v šoli. Poleg »giucà« in »divertissi« (zabavati se) se je vrnilo »amussassi« po francoskem »s' amuser«, poleg »bandera« tudi »drappò« po francoskem »drapeau« (zastava). V glavnem je ostal domači zaklad precej nedotaknjen. Skupina korsških pisateljev, ki se kot »Anfarti« zbirajo v listu »A muvra« (divja ovca z rogovi), skrbi za slovstveni razvoj korsškega narečja. Jezikoslovec Giulio Bertoni povečuje to prizadevanje: »Človeško srce bije samo v materini govorici.«

Podobnih izjav bi nabrali pri italijanskih znanstvenikih za cele knjige. Če primerjamo jezikovno stanje na Korsiki z razmerami na našem zapadu, lahko ugotovimo premnoge podobnosti. Neposredna sosesčina s tujimi narečji, pripadnje k tujim državnim tvorbam in uvajanje tujega šolstva in tujega bogoslužja je zaneslo v naša narečja marsikak tuj izraz. Glasovi, oblike in skladnja so se tudi v teh razmerah bolj malo spreminjali. Najvidnejša je izguba dvojine. Tuji izrazi, ki zaidejo v kolesje naše sklanje in sprege, morajo skozi te naše mline, naj jim pri tem še tako pokajo kosti. Slišal sem sicilskega dečka, ki je v neposredni goriški okolici govoril naše domače narečje. Drugje so se dečki v goriški furlanščini bahali, kdo zna bolje na orglice: »Na planincih sončice sije«; pri tem so le naslov pesmi izgovarjali v našem jeziku. Jezikovna meja je bujno redišče za vse mogoče zmede. Če novi delivci sveta res uveljavijo, kakor obetajo, »pravičen mir« in dajo prednost naravnemu razvoju, si za pozneje prihranijo očitke, da so naravo posiljevali in da zato niso uspeli. Prilik za urejevanje sveta po zdravi pameti, brez krivic in nasilja, je zdaj toliko, da bi bilo treba marsikod začeti čisto znova. Predvsem bi nikjer ne smeli gnjaviti človeštva z vsiljevanjem tujega šolstva in bogoslužja. Zločini zoper duha so najtežji. Korsičani so skoro dve sto let prenašali taka nasilja. Ko se jih zdaj končno otesajo, naj bi oblastniki uvideli, da bi se morale podobne razmere odpraviti še po mnogih, mnogih drugih ozemljih.

Andrej Budal

Popravek. V prejšnji (5.—6.) številki je na str. 290 pomotoma izostala zaključna beseda drugega odstavka (8. točke) *dobrodošel*; prav tako nedostaja v tretjem odstavku (9. točki) končna beseda ... *p o m a g a*.

Opomba: V 5.—6. zvezku v članku Dr. Ivan Pintar: Mediko-kirurški zavod na strani 303 popravi Gubca v Grbca in sanarnika, sanarja v ranarnika, ranarja. (Ured.)